IMRE BASKI, **Osmanli loan-words in Hungarian proper names**
1. Personal names

In a neglected field of Hungarian-related Turkish onomastic researches the author collects Hungarian proper names proved in the literature to be of Osmanli origin. After giving an overview of the previous findings, the first part of the study enumerates the time and place of occurrence of 65 family names and provides the reader with their meanings and their etymologies. In his analysis the author differentiates between personal names of Osmanli origin inserted into the vocabulary of the Hungarian language as personal names (e.g. *Ali, Hamza, Bajzát, Sismán, Szulimán, Topál, Kara*) and Hungarian personal names coming from Hungarian common nouns of Osmanli origin (e.g. *Csanak, Csizmadia, Dohány, Janicsár, Kaftán, Kávé, Maszlag, Pamuk, Tombác, Turba*). These two layers of proper names differ substantially from each other both in their cultural history and in their chronology. The author, however, does not separate Osmanli loan-names transmitted into Hungarian by another language (mainly Balkan Slavic languages such as Serbo-Croatian) from those borrowed directly from Osmanli.

A 18. SZÁZADI NÉPESSÉGÖSSZEÍRÁSOK ÉS EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK MINT A NÉVSZOCIOLÓGIA FORRÁSAI

1. Amikor az 1970-es évek elején tudomásomra jutott, hogy a Veszprémi Püspöki Levéltárban 15 fólió kötetben csaknem 9 ezer kéziratos lapon akkora mennyiségű személynév őrződött meg az 1745 és 1771 közötti időből, hogy ezeknek akárcsak vármegyénkénti összegyűjtése, egybeszerkesztése és kiadása sokkal inkább riasztó, mintsem kedvcsináló, magam is csak egyetlen, a legteljesebbnek tűnő 1771. évinek a feldolgozására gondoltam. Pedig akkor még nem adták a kezembe a kiváló levéltárosok, dr. Körmendy József és Rajczi Pál (később kedves munkatársaim és barátaim) az 1745 és 1748 között lefolytatott generális vizitációk 10 fólió kötetét (5334 lap), amelynek mintegy felét a népességösszeírások teszik ki. A veszprémi püspökség – melyet elsőként alapított Szent István királyunk, egyes történészeink szerint még Géza fejedelem – 1771-ben 5 vármegyére (Pilis, Zala, Veszprém, Fejér és Somogy), valamint 11 esperességre (budai, zalaegerszegi, kanizsai, keszthelyi, tapolcai, veszprémi, palotai, székesfehérvári, ráckevei, segesdi és kaposvári), azaz a fél Dunántúlra terjedt ki, és hozzá 183 plébánia és 722 filia, összesen tehát 905 lelkipásztorkodási hely tartozott. (Simontornyát mint plébániát a pécsi, de a hozzá tartozó Veszprém megyei Tótit és Vámost a veszprémi püspök vizitálta). Zala megye akkori művelődési vezetői természetesen csak azt vállalhatták, hogy a történelmi Zala megye területéről készült összeírásokat dolgoztatják fel, ez is beláthatatlanul nagy munkának tűnt még akkor is, ha a szükséges anyagiakkal támogatnak. 1975-ben kezdtem hozzá az anyaggyűjtéshez a püspöki levéltárban, ahol csaknem két évet töltöttem, de amikor a levéltárosok is látták, ilyen módon nehezen jutok a végére, maguk eszközölték ki Paskai László, illetőleg Kádár László püspök uraknál, hogy a féltve őrzött forrásokat egyenként dr. Peidl Béla nagykanizsai plébános, c. kanonok úr kíséretében személyautómmal lakóhelyemre szállítsam, s a Szent Imre Plébánián dolgozzam fel.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.4

Kutatóterületem tehát a veszprémi római katolikus püspökség fennhatósága alá tartozó 309 település, amely az Alsóörs – Pula – Szőc – Szegvár – Véged [Zalavég] – Zalalövő – Milejszeg – Nova – Pusztamagyaród – Nagykanizsa – Kiskomárom – Keszthely – Balaton-part – Alsóörs vonallal határolható körül.

A fentebb jelzett időszakban általában háromszor írták össze a lakosságot: 1745–1748-ban, a kánoni látogatások jegyzőkönyveiben, 1757-ben, tehát még Padányi Biró Márton püspöksége (1745–1762) idején és 1771-ben Koller Ignác püspök (1762–1773) kormányzása alatt. Valamennyi összeírás a szentszéknek készült főpásztori egyházmegyei jelentés alapjául szolgált (vö. VANYÓ 1933). Anyaggyűjtés közben merült föl, hogy ne csak a magam névtudományi szempontjainak megfelelő forrásközlésre szorítkozzon ez a vállalkozás, hanem vegyem figyelembe a helytörténészek, az egyháztörténészek, sőt a hagiográfiával, illetőleg az ikonográfiával, a művelődéstörténettel és a családtörténettel foglalkozó kutatók érdekeit is, következésképpen az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is kerüljenek bele a készülő kiadványba.[1] A püspöki levéltárban való tájékozódásomkor meggyőződhettem arról, hogy sem 1745 előtt, tehát Acsády Ignác püspöksége alatt (1725–1744), sem 1771 után nem készültek efféle névsorok a canonica visitatiókhoz. Elhatározásomat az is motiválta, hogy a magam szempontjait akkor is tudom érvényesíteni, ha az anyaggyűjtést nem szűkítem le egyetlen évre, 1771-re, ezt megtehetem a teljes zalai vonatkozású források közlése után is.

2. A szociológiai szempont figyelembevétele a nyelvtudományban nem nagy múltra tekinthet vissza; elsősorban a dialektológusok érvényesítik (l. KISS JENŐ erre vonatkozó tanulmányait), de egyre inkább bevonul a magyar nyelvtörténeti kutatásokba is (vö. ZELLIGER 2002). Magam ugyan nem nyilatkoztam ennek a szempontnak a névtudományban való érvényesítéséről, de megkíséreltem a 17. századi zalai keresztnévadás motivációit ennek figyelembevételével bemutatni (vö. ÖRDÖG 2001). Ezt teszem most is, amikor készülő munkámból kiemelek egy-két részterületet annak szemléltetésére, hogy a teljes korpuszon, a név szerint összeírt 221 415 személy nevének a vizsgálatakor miként kívánom érvényesíteni forrásaimban a szinte önként kínálkozó szociológiai szempontot.

2.1. Padányi Biró Márton püspök generális vizitációjához kieszközölte Mária Terézia támogatását, aki a Bécsben 1745. december 8-án kelt meghagyásában csak annyiban engedélyezte az evangélikus és a református gyülekezetek vizitálását, hogy „szabályosan keresztelnek-e, vagy hogy megfelelően felkészültek-e a keresztelésre" (vö. ÖRDÖG 1998). Nevük vagy a névsorok végén, vagy a házak, utcák elhelyezkedése rendjében összeírt katolikusok között olvasható. A munkámhoz elkészített szó- és tárgymutató (4: 569–619) segítségével megtudható, azaz visszakereshető, hogy kutatóterületem – amely egyházszervezeti okból magába foglalja a Veszprém megyei Öcsöt és a Somogy megyei Szentmiklóst (ma Miklósfa, Nagykanizsa belterülete), Miháldot és Liszót is – 93

[1] L. ÖRDÖG FERENC, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. 1–3. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1993; 4. Mutatók, 1998. – Itt jegyzem meg, hogy a Mutatókra való hivatkozáskor az ún. kettős törtszám első, kurzívval szedett tagja a település sorszáma, a második a forrásé, a harmadik pedig a házé.

településén szórványként találunk evangélikusokat, akik 156 névsorban szerepelnek. (Tájékoztatásul közlöm, hogy a vizsgált időszakban összesen 789 névsor készült a 309 településről.) Nagyobb számban Szegváron a 2. számú összeírásban (a továbbiakban az összeírás sorszáma után kettőspont áll) 12 család és családtöredék, Galsán 2: 14, Rigácson 2: 15, Kisvásárhelyen 2: 11, Szentgróton 2: 50, Istvándon 4: 52, Szentgrót-Polgárvárosban 5: 11, Gyülevészen 9: 15, Kapolcson 5: 12, Vászolyban 6: 14, Kővágóörsön 10A: 13, Kerecsenyben 4: 19, 8: 23, Galambokon 4: 9, Dörögdön 10: 39, Öcsön 10: 29, Köveskállán 10: 18), tehát a megye északi részén. Családneveikről általában azt lehet mondani, hogy zömében magyar. Szegvár: *Csik, Kiss, Tarodi, Lévay, Tótth, Németh, Szabó, Uki, Boros, Horvát, Cseh,* Galsa: *Kővesy, Szabo, Komár, Mori, Polgár, Barcza, Gaáll* stb.; Szentgrót: *Rövid, Kun, Ács, Morocz, Finta, Forintos* stb., de itt már találkozunk német és szláv nevűekkel is: *Lajrer, Kaiszer, Novák, Kalovecz* stb. Módszeres vizsgálatukat itt nem végezhetem el, ahogyan nem tehetem meg a következőkben, a reformátusok esetében sem.

2.2. A reformátusok 67 településen ugyancsak szórványként jelennek meg 121 névsorban, 1305 házban. Nagyobb számú református él a göcseji Hásságyon 3A: 11 és az ugyancsak Göcsejhez tartozó Milejben 3A: 63, továbbá Szentgróton 2: 26, 5: 28, Kapolcson 10: 18, Felsőörsön 6: 59, Nagypécselyben 6: 26, Nemespécselyben 6: 46, Csopakon 6: 23, Lovason 6: 44, 11: 34, Kövesen 6: 30, 11a: 31, Paloznakon 6: 25, Vászolyban 6: 18, Füreden 6: 159, Arácson 6: 51, Monoszlón 5: 12, Köveskállán 5: 12, Kővágóörsön 10: 16, Dörögdön 10: 14, Öcsön 10: 14, Kiskomáromban 3A: 34, Galambokon 4: 32, 7: 42 és Nagyrécsén 4: 10. Földrajzilag tehát Göcsej közepén, a Balaton-felvidéken és Kiskomáromban – amely a középkorban Somogy megyéhez tartozott –, illetőleg ennek környékén sűrűsödnek. Családnevük zömében magyar, a Szentgróton élőké szinte kizárólag az: *Pintér, Salamon, Szücs, Karácson, Bolhás, Szabó, Böcsföldÿ, Györke, Fodor, Váczy*, *Bekes, Vajda, Illa, Mérey* stb., ami persze nem meglepő. Puritánt, azaz szigorú Luther-, illetőleg Kálvin-tant követőt csak Galsán jeleznek: 1745-ben *Horvát* Mártont, *Kovács* Mártont és *Megyesi* Ádámot és családját, valamint a Kovács Márton családjában élő *Csapó* Istvánt. A közelmúltban áttértekkel 14 településen találkozunk, akiket apostataként vettek számba. A katolikus egyházba visszatérteket a convertita szó jelzi 114 településen, 167 névsorban és 609 családban. Szentgróton, Nemespécselyben, Keszthelyen és Nagykanizsán schismatikusok is élnek. Szentgrót 9. számú összeírásában Josephus *Kozma* és családja, valamint Antonius *Verjod* nevű szolgája, Nemespécselyben egy nőtlent, Jacobus *Farkas*-t jegyeztek be ortodoxként, Keszthelyen Simon *Panapistá*-t és családját, valamint Georgius *Dani*-t, Daniel *Szanto*-t, Ladislaus *Kocsis*-t, Demeter *Duh*-t és Georgius *Demeter*-t. Nagykanizsán (ahol magam is emlékezem imaházukra és temetőjükre) Georgius *Jánkovics*-ot és családját, valamint a Pländer családnál szolgáló 22 éves Simon *Rácz*-ot. Az itt közölt 10 családnévből hét magyar *(Kozma, Farkas, Dani, Kocsis, Szántó, Rácz)*, és csak három *(Verjod, Panapista, Duh)* a szláv eredetű, ami viszont meglepő. – Pölöskefőn az 1757-ben készült forrásban *Süle* János 50 éves nőtlen, megbérmálkozott neve után álló „Arianus" antitrinitáriust, unitáriust jelöl.

A vegyes házasokat a püspöki utasításnak megfelelően a d. r. (= disparis religionis) rövidítéssel látták el. Nem voltak túl sokan, ami érthető: egyik felekezet sem szorgalmazta a vegyes házasságot. A vizsgált 26 év alatt 41 településen tűnnek fel. Őket abból a

szempontból kellett a vizitátoroknak megvizsgálniuk, hogy melyik felekezet tanításának megfelelően nevelik gyermekeiket, továbbá, hogy „van-e valakinek a nyájában olyan leány, akinek semmiféle vallása nincs". Őket „indifferens"-ként jelölték meg, de több esetben a még nem konfirmált protestáns gyermek neve után is ezt jegyezték be. Emiatt az 57 településen található 504 adat fenntartással kezelendő. Névtani vizsgálatuk hozadéka is kétséges.

2.3. Természetesen az izraelita felekezetűek (Iudaei, Hebraei) sem maradhattak ki az összeírásokból. 15 településen éltek (Balatonmagyaródon, Diszelben, Felsőhahóton, Kapolcson, Kiskomáromban, Nagykapornakon, Pulában, Pölöskén, Szentpéterúrban, Szerdahelyen egy család, Gelsén, Sándorházán, Sármelléken, Sümegen, Szentbalázson két család, Szentlászlóegyházán pedig négy család.) A 29 család, illetőleg családtöredék mellett Sümegen összeírtak egy neofita, újonnan áttért zsidót is (Joannes *Horváth* 26 éves nőtlent, gyónó, megbérmálkozott) és egy convertitát, azaz korábban áttértet, Joannes *Ferentz* nevűt. 1771-ben még találkozunk az ősi egyrészes zsidó nevekkel. Balatonmagyaród: *Salamon* 41 éves, felesége *Catharina,* gyermekeik *Simon, Abraham, Josephus,* velük lakik egy *Josephus* nevű 28 éves férfi, föltehetően vagy a családfő vagy a feleség testvére, esetleg rokona. Diszelben ugyancsak 1771-ben a családfő egyrészes, de nem zsidó, hanem keresztény nevet visel *(Paulus),* felesége *Sará.* Pulában 1747-ben a családfő *Salamon,* felesége Juditha *Chrosinger.* Sándorházán 1771-ben a szláv nevű 27 éves *Larentics* sakter tűnik föl. Egyrészes névvel szerepel 1746-ban Sümegen egy *Josephus* nevű családfő, felesége kétrészes névvel: *Rachel Nátan.* Szolgájukat is kétrészes névvel *(Moyses Abraham)* jegyezték be. Ugyancsak Sümegen 1745-ben két egyrészes nevű házatlan zsellér él, akik Stephanus Takácsnál laknak: *Jacob* és *Salamon.* Házas zsellérként írták össze szintén Sümegen a 36 éves *Clara*-t gyermekeivel *(Jacobus, Philippus, Martinus)* együtt. A többi család viszont kétrészes nevet visel. *Josephus Farkas,* felesége *Eva Salamon* (Kiskomárom, 1771), *Andreas Isák* 53 éves, felesége *Catharina Czimbalmos* 44 éves (Nagykapornak, 1771), *Mathias Daniel* 42 éves, felesége *Catharina Abraham* 40 éves (Pölöske, 1771), *Isac Samson,* felesége *Catharina Haile,* valamint *Jacob Lazar,* felesége *Sara Wolff* (Gelse, 1771) stb.

Köztudomású, hogy a zsidók a középkorban Nyugat-Európa felől települtek be az országba, családnévanyagukban nálunk is csak részben őrizték meg hagyományos bibliai (ószövetségi) neveiket *(Ábrahám, Ádám, Dániel, Izsák, Icik* [az *Izsák* becézője], *Izrael, Jákob* [Jakab], *József, Juda, Lázár, Mihály, Mózes, Salamon, Sámson)*, mert a fenti 14 név mellett 10 zsidó-német, illetőleg jiddis *(Chrosinger, Jakli, Garstli, Haile, Hartl, Hársli, Joli* [vö. BRECHENMACHER 1957], *Leib, Marx, Wolf)*, valamint 9 magyar *(Ando, András, Bence, Czimbalmos, Farkas, Ferenc, Kelemen, Szarvas, Zsidó)* és egy szláv *(Larentics)* nevet viseltek. Hogy a magyar nevek a jiddis nyelv fordításai-e, azt nem tudhatjuk, mert csaknem mindegyiknek ki lehet mutatni a zsidó-német megfelelőjét. De talán nem is kell okvetlenül mindegyik név esetében fordításra gyanakodnunk; a zsidó névrendszerre az európai névrendszerek mindenképpen hatottak, különösen mert a zsidóság általában bilingvis, sőt trilingvis volt. PAUL LEVY például a francia zsidó nevek nyelvi forrásait vizsgálva a héber (ószövetségi), görög és latin eredetű nevek mellett tipológiájában helyet kértek maguknak a román vagy másképpen újlatin (francia, spanyol, portugál, olasz), a német (felnémet, elszászi zsidó, keleti jiddis), az észak-afrikai nevek

is, továbbá a szláv és a magyar eredetűek (vö. LEVY 1960). A nálunk divatos keresztneveket[2] anyagomban közöttük is tetten lehet érni: *Benedek* (3 személy viseli), *Márton* (2 személy), *Rozália* (10 személy), *Katalin* (8 személy), *Ilona* (4 személy), egy-két esetben feltűnik közöttük a *Borbála, Julianna, Klára, Krisztina, Magdolna, Terézia* stb. is.

3. A kánoni látogatáskor arra is választ kértek a plébánosoktól, hogy milyen nemzetiségűek, illetőleg nyelvűek laknak a materben és a filiákban. A közzétett öt generális vizitáció 288 településre kiterjedő jegyzőkönyveiben Pulát, Hahótot, Egregyet tiszta németnek, Udvarnokot és Csáfordot pedig tiszta szlávnak, Döbröcét, Zalaszentgyörgyöt, Vindornyaszőlőst pedig zömében szlávnak jelzik, de mindegyikben jól tudnak a hívek magyarul is. Megjegyzem, Freiviz és Langviz (ma Fűzvölgy és Hoszúvölgy) a generális vizitáció idején a zágrábi püspökséghez tartozott, ahol az 1747. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy lakói Svédországból vándoroltak be, eredetüket tekintve úgy tudják, hogy ők Koblenz környéki svábok, akik a folytonos német-francia háborúság miatt menekültek el hazájukból (vö. Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat. Zala Megyei Levéltár). Nyelvükben ők is hamar elmagyarosodtak, bár gyermekeiknek német tanítójuk volt. Vegyes településnek írják Szentgrót-Polgárvárost, Sármelléket és Zalabért.

3.1. A németek zömében az 1690-es évek végén, illetőleg az 1700-as évek elején érkeztek hozzánk. „Heister német generális csapatai 1704-ben csaknem az egész megyét feldúlták és felégették" (KOVACSICS–ILA 1988). Tovább súlyosbította a helyzetet az 1711. évi pestisjárvány (például Alsóörsön 19 gazda, Balatonedericsen szintén 19 gazda stb. halt meg, a családtagokat és a szolgákat nem is vették számba), ami után a földesurak egymással versengve toborozták a jelentkezőket pusztán maradt jobbágytelkeikre, illetőleg birtokaikra, s velük szerződést kötöttek (magyarokkal és más országból bevándorlókkal), amelynek egyik fontos cikkelye a szabad költözködés joga volt. Ennek folyományaként jelentős mértékben megnövekedett a korábban is szabadköltözők (zsellérek, árendások, szolgák stb.) száma, és természetesen az örökös jobbágyok szökéseit sem szabad figyelmen kívül hagynunk. De Bocskai hajdúinak megtelepedése, a kuruc–labanc háború is nyomot hagyott a 18. század közepére törzsökösnek nevezhető zalai névanyagban.

Forrásaim 1745 és 1771 közt 9140 névegyedet tartalmaznak, amelyekből a magyar nyelvi nevek száma 4490 (49%). A fenti 9140 címszóként megtett névnek 9009 különböző (helyesírási, hangtani, alaktani és lexikális) változata van, tehát azt lehet mondani, hogy mindegyik családnévre egy változat jut. A német nyelvi nevek száma 2509, a szláv nyelvieké pedig 1780, a teljes névanyag 27,5, illetőleg 20%-a. Az idegen, helyesebben nem magyar családnevek száma a felderítetlen keletkezésmódú 361 névvel együtt tehát 4650 (51%).

[2] Magam is ellentmondásosnak érzem a *keresztnév* műszó használatát a zsidók esetében, akárcsak SCHEIBERNÉ BERNÁT LÍVIA, de ugyancsak ellentmondásos lenne a több mint 200 ezer latinosan, latinos szórendben lejegyzett név tárgyalásakor az *utónév* műszó használata (vö. SCHEIBERNÉ 1981).

Egy olasz vagy olasz anyanyelvű, Italusnak jelzett telepesről tudósít az 1771. évi palotai és veszprémi összeírás, a Kővágóörsön lakó 40 éves szláv nevű Michael *Kanczán*-ról (vö. LPH. 1976, 279 Kancijan), felesége Catharina *Csernevácz* 28 éves. Ugyanakkor az egyetlen olasz nevű Ioannes *Dela Pietra* Sümegen élő 20 éves szolga neve után nem áll nemzetiségre vonatkozó bejegyzés.

3.2. Cigányokat (zingarus, neocolonus, norvus colonus, újpolgár) a települések 10%-án jegyeztek föl, zömmel az 1757-es és az 1771-es összeírásokban. Sümegen 8 házban, Komárvárosban 6, Galambokon 5 házban. A többi településen (Meggyes, Uk, Kisváráshely, Mihályfa, Óhíd, Kisgörbő, Pula, Kallos, Petend, Kapolcs, Kehida, Nagykapornak, Nagypécsely, Hetés, Misefa, Alsóörs, Sándorháza, [Nemes]szentandrás, Rád, Pölöske, Szentmihály, Salfölde, Sármellék, Padár, Gyülevész, Nagykanizsa) csak egy vagy két házban. Az 58 családban a feleségekét is beleszámítva 48-féle családnévvel találkozunk. A neveknek valamivel több mint a fele helynévből keletkezett *-i* képzővel, illetőleg helynévből is keletkezhetett *-i* képző nélkül.

a) *Arvai (Arvoi), Bakonyi, Baranyai (Boronyai), Czini* (CsnSz, 204 Cin hn. Győr m., CSÁNKI-index 182 Czinfalu Sopron m.), *Csetényi* (CSÁNKI-index Csetény hn. Fejér, Tolna, Veszprém m.), *Csirkó* (CSÁNKI-index 193 Csirk hn. Gömör m., a mássalhangzótorlódás feloldásával); ENGEL–FEHÉRTÓI (1996) az általuk adatolt C*zyrko* Györgyöt ismeretlen, idegen eredetűnek tartja, *Darnoczj* (CSÁNKI-index 202 Darnocz hn. Gömör, Pozsega m.) *Gercsi (Görcsi)* (CSÁNKI-index 301 Gercse hn. Somogy, Pilis m.), *Henye* (CSÁNKI-index 344 Henye hn. Baranya, Tolna, Zala m), *Hodosy* (CSÁNKI-index 353 Hodos hn. Arad, Bács, Bihar, Kolozs, Szatmár, Szerém, Temes, Tolna, Vas, Veszprém, Zaránd m.), *Hurrus* (GYÖRFFY 1987. Hurusó hn. Borsod m., BAKÁCS 1971, Hrussó, Hont m.), *Kóró* (CSÁNKI-index 462 Kóróh hn. Borsod m.), *Kupai (Kupaj)* (CSÁNKI-index 479 Kupa hn. Abaúj, Zaránd m, Kup hn. Veszprém m.), *Móri* (CSÁNKI-index 570 Mór hn. Fejér m.), *Nyári* (CSÁNKI-index 615 Nyár(i) hn. Somogy m.), *Poszondi* (?), *Sárközi (Saárközy)* (CSÁNKI-index 731 Sárköz terület, vidék, Fejér, Somogy m., *Selem* (CSÁNKI-index 742 Selyemcsuk puszta Győr m., Selyem-sziget Somogy m., Selyemtelek Győr m.), *Szőrös* (CSÁNKI-index 799 Szőrös hn. Nógrád m., FÉNYES 1851, Szőrös puszta, Pest megye), *Tósoky* (CSÁNKI-index 837 Tósok hn. Veszprém m.), *Tőkős* (CSÁNKI-index 812 Tekes-Kér, helyi kiejtése Tökös-Kér hn. Somogy m., 840 Tökösszeg hn. Tolna m.), *Turó* (CSÁNKI-index 845 Turó hn. Trencsén megye, Turol hn. Bács, Baranya, Zala m.). Egyik-másik *-i* képző nélkül alakult családnév természetesen helyet kér magának a közszóból alakult családnevek csoportjában is. Azért szerepeltetem itt is őket, mert „személynevek minden ismert nyelvtörténeti időben keletkezhettek helynévből szuffixum nélkül is, sőt ennek a fejlődési módnak is elég nagy volt a produktivitása" (BENKŐ 1996), különösen a 18. században, ahogy azt KNIEZSA megállapította, magam pedig az efféle adatok tucatjaival igazoltam (vö. ÖRDÖG 1997).

b) Külső vagy belső tulajdonság (is) motiválhatta az elnevezőket az a) pontban tárgyalt *Hurrus?* 'hurutos' és *Szőrös;* továbbá *Balogh, Boros, Kurta,* valamint a *Bagoly, Fecske, Gangó, Kóró* metaforikus nevek, valamint a *Sabangos* hangfestő szóval alakult név esetében.

c) 13 családfő, illetőleg feleség viseli a *Horvát* népnévből keletkezett családnevet. Egy-egy előfordulással feltűnik a *Czigány* és a *Tulián* ('talján') név is.

d) A foglalkozással kapcsolatos nevek közül a 'bádogos, üstkészítő, rézműves' közszói jelentésű *Kolompár* a leggyakoribb 3 előfordulással. Egy-egy adattal szerepel a *Csiriz* metonimikus név, valamint a *Hegedüs, Ihász, Kovács* és a *Varga.*

e) Személynévi eredetű a *Bedők,* a *Burka* (a CsnSz. régi világi személynévként említi, vö. még GYÖRFFY 1987: Burkafölde, de az sincs kizárva, hogy szláv eredetű ez a cigányság körében országosan is gyakori családnév, vö. BENEŠ 1970) és a *Farkas.* A további nevek *(Gyurkó, Jónás, Kanto, Mathé, Sandor, Virág)* egyszer vagy kétszer fordulnak elő.

f) Tisztségre utal a *Vajda* név.

g) Idegen, felderítetlen keletkezésmódú a *Bedák, Csimszi, Paparka (Paporka)*, *Kusla.*

Legkedveltebb keresztneveik a *Mihály* és a *György*, illetőleg a *Katalin* és az *Éva*. A *Mária* névnek csak egyik, később önállósult változata, a *Marianna* fordul elő, de ezzel is találkozunk a magyarok körében.

Aligha cigány az 1757-ben Padáron bejegyzett (*110/*4/4*)* 24 éves Georgius *Uj polgár* és felesége, a 25 éves Catharina *Császár* – akiknél Joannes *Nagy* (felesége Catharina *Krismonics*) nevű zsellércsalád is lakik –, valamint az ugyanitt 1769-ben összeírt 40 éves Georgius *Uj polgár*, felesége Anna *Loth*. Feltűnik még ez a név Gyülevészen is: Catharina *Ujpolgár* 16 éves szolgáló (*115/*9/39*).* Eredeti családnevük *Cigány* lehetett, amit az összeírás készítője névszépítésből *Ujpolgár*-rá írt át. Itt jegyzem meg, hogy a fentebb említett *Tőkős* családnév sem keletkezhetett a 'heresérves' jelentésű *tökös* közszóból, ugyanis nemcsak az efféle neveket nem vették fel az összeíró papok, de még a Keszthelyen szolgáló Catharina *Szarándok* nevét is – amely formáns nélküli helységnévből alakulhatott (vö. LIPSZKY 1808: Szarándok praedium) – az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv mellékletébe *Szerende*-ként írták át (*227*/2/147*),* ugyancsak névszépítésből.

Mivel a cigánynak jelölt 337 személy (186 férfi és 150 nő) 28 településen él, illetőleg ezek 33 összeírásban szerepelnek, keresztnévhasználatuk településenként értékelhetetlen. Legkedveltebb férfinevek körükben is, akárcsak a nem cigányok körében, a *János* (34), *István*, (23), *Mihály* (23), *Ferenc* (22), *László* (20) és a *György* (13), 72,5%-uk ezekre hallgat. A ritka névnek számító *Jónás*-t négyen viselik (két idős, két fiatal). A legtöbb nőt pedig *Évá*-nak (33), *Máriá*-nak (19, ezekből 15-öt *Mariana*-ként, 4-et *Marina*-ként jegyeztek be, a *Mária* csak a kéttagú *Anna Maria* névben fordul elő kétszer), 17-et *Anná*-nak, illetőleg *Krisztiná*-nak, 16-ot *Katalin*-nak, 13-at pedig *Judit*-nak keresztelték. Meglepő a sorrend, mert az első két helyen a nem cigányok körében a legtöbb településen a *Katalin* és az *Erzsébet* áll. Noha a legtöbb családban nem kevés gyermek született, mégis mindössze csak 12 fiú és 7 leány örökölte a szülő nevét. A keresztszülők névörökítése az összeírásokból nem adatolható.

4. A különböző társadalmi rétegekbe tartozók (birtokos nemesek, egytelkes nemesek, megyei, járási tisztségviselők, egyháziak, uradalmi alkalmazottak, jobbágyok, szolgák stb.) neveinek a vizsgálatakor is mellőzhetetlen a szociológiai szempont, és nemcsak a keresztnév-választás, hanem a családnevek tárgyalásakor is. Ezekről azonban egy másik alkalommal kívánok szólni.

Irodalom

BAKÁCS ISTVÁN 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest.
BENEŠ, JOSEF 1970. *O českych příjmeních*. *Rejstříky*. Praha.
BENKŐ LORÁND 1996. Ómagyar kori helynevek vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra. *Névtani Értesítő* 18: 5–14.
BRECHENMACHER, J. KARLMANN 1957–60. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen* 1–2. Limburg.
ENGEL PÁL – FEHÉRTÓI KATALIN 1966. Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. *Magyar Nyelv* 242–6.
FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára* 4. Pesten.
KOVACSICS JÓZSEF – ILA BÁLINT 1988. *Veszprém megye helytörténeti lexikona* 2. Budapest.
LEVY, PAUL 1960. *Les noms des israélites en France. Histoire et dictionnaire*. Paris.
LIPSZKY, JOANNES 1808. *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium* 1–2. Budae.
LPH. = *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. 1976. Zagreb.
ÖRDÖG FERENC 1997. Helynevekből keletkezett családnevek *-i* képzővel és anélkül. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. 77–83.
ÖRDÖG FERENC 1998. *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771*. 4.
ÖRDÖG FERENC 2001. Szempontok és adalékok XVII. századi keresztneveink vizsgálatához. In: *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar tanulmánykötete.* Közzétette KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Győr. 299–306.
SCHEIBERNÉ BERNÁT LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig.* Budapest.
VANYÓ TIHAMÉR 1933. *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850.* Pannonhalma.
ZELLIGER ERZSÉBET 2002. A történeti szociolingvisztika egyetemi oktatása. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS. Debrecen–Yyväskylä. 303–7.

ÖRDÖG FERENC

FERENC ÖRDÖG, **Registers of population and reports of canonical visitations in the 18th century as sources of onomasociology**

In onomastics the sociological aspect of consideration can be adopted, for the most part, when one observes Christian names. It is still problematic, however, whether family names display any difference according to denomination, and if they do, what factors (settling, immigration, re-Catholicization) have formed them in social history. This study suggests that in the 18th century not only people who belonged to the Reformed Church, but also evangelical and orthodox persons bore mostly Hungarian family names. Half of Jewish people preserved their traditional family names based on the Old Testament, the other half adopted either Yiddish or Hungarian family names *(Andó, Czimbalmos, Farkas, Ferentz, Szarvas, Zsidó).* Almost all of the Gypsies settled in or infiltrated into Hungary used Hungarian family names, half of which developed from names of settlements (*Árvai*, *Darnoczj*, *Henye*, *Hodosy* etc.).